

TALABALARDA AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY PEDAGOGIK JIHATLARI

 [10.70728/tech.v2.i03.038](https://doi.org/10.70728/tech.v2.i03.038)

Tursunova Malika Sanjar qizi

Navoiy davlat universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi

mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

e-mail: malikaturunova069@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolaning asl mazmun-mohiyati talabalarda axloqiy madaniyatni shakllantirishning ilmiy pedagogik jihatlari ochib berishga qaratilgan. Maqolada ma'naviy-axloqiy madaniyat va uning tarkibiy qismlariga ta'riflar keltirilgan, ya'ni odob, xulq, axloq, axloqiy tarbiya va madaniyat tushunchalarining ma'nosi ochib berilgan. Shuningdek, shaxs axloqiy madaniyati axloqiy ongning rivojlanganligi, axloqiy dunyoqarashning yuqoriligi, axloqiy sifatlarning mukammalligi va axloqiy sifatlarni yuzaga chiqarish, axloq tamoyillari va me'yorlariga rioya qilish kabi tuzilmalardan iborat ekanligi va ular nimalarda namoyon bo'lishi yoritilgan. Axloqiy madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyatini nazariy jihatdan chuqur anglash, uning jamiyat madaniy hayoti va shaxs ma'naviy kamolotidagi o'rni va ahamiyatini tushunish har qachongidan ham muhim bo'lib bormoqda. Shunga asoslangan holda, maqolada dars jarayonida talabalarda xulq madaniyatini shakllantirishga ijobiy ta'sir etadigan vositalar hamda ularning qanday natijalarni ifoda etishlariga ham alohida to'xtalib o'tilgan. Chin ma'nodagi axloqiy madaniyatga ega bo'lgan inson, u har qanday soha egasi bo'lishidan qat'iy nazar yurtining ravnaqi, xalqining kelajagiga befarq qaray olmaydi. Ushbu maqola aynan mana shu mazmun-mohiyatni ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy madaniyat, axloqiy tarbiya, xulq, odob, ma'naviyat, jamiyat, inson, munosabat, yetuklik.

Annotation. The original content of this article is moral in students. The article aims to reveal the scientific and pedagogical aspects of culture formation, the definitions of spiritual-ethical culture and its components are given, that is, the meaning of the concepts of manners, behavior, morals, moral education and culture is revealed. Also, it is explained that the moral culture of a person consists of such structures as the development of moral consciousness, high moral worldview, perfection of moral qualities and the manifestation of moral qualities, observance of moral principles and norms, and what they are manifested in. It is becoming more important than ever to understand the essence of the concept of moral culture, its role and importance in the cultural life of the society and the spiritual maturity of the individual. Based on this, the article focuses on the tools that have a positive effect on the formation of moral culture in students during the course of the lesson, as well as how they express their results. A

person with a true moral culture, regardless of the owner of any field, could not be indifferent to the development of this country and the future of his people.

Key words: moral culture, moral education, behavior, morality and spirituality, society, person, attitude, maturity.

Аннотация: Оригинальное содержание данной статьи направлено на раскрытие научно-педагогических аспектов формирования нравственной культуры у студентов. В статье даны определения духовно-нравственной культуры и ее составляющих, то есть раскрывается смысл понятий манеры, поведение, нравственность, нравственное воспитание и культура. Также поясняется, что нравственная культура человека состоит из таких структур, как развитие нравственного сознания, высокое нравственное мировоззрение, совершенствование нравственных качеств, и проявление моральных качеств, соблюдение моральных принципов и норм, их проявление в ценностях. На основании этого как никогда важным становится урок, изложенный в статье инструменты, которые положительно влияют на формирование нравственной культуры у студентов и какие результаты они выражают. Человек с истинной нравственной культурой, независимо от владельца какой-либо сферы, не может быть безразличен к развитию страны и будущему народа. На раскрытие этой сущности направлено данная статья.

Ключевые слова: нравственная культура, нравственное воспитание, поведение, манеры, духовность, общество, человек, отношение, зрелость.

KIRISH. Bizning bugungi kunimiz texnika, texnologiya asri, globallashuv zamoni ekanligi hech kimga sir emas. Binobarin, globallashuv sharoitida kun tartibiga avvalo, inson onggi va qalbini zabt etish marrasi qo'yilmoqda. Kurashlar keskin tus olayotgan bir davrda xalqaro maydonda yoshlarni har qanday xavf va tahdidlardan asrash, ularning mustaqil fikri, e'tiqodi va qat'iy hayotiy pozitsiyasini shakllantirish eng muhim va kechiktirib bo'lmas vazifalardan biri bo'lmoqda. Prezidentimizning "Bugungi kunda har birimiz Vatan himoyachisi bo'lishimiz, yoshlarimizni ham shu ruhda kamol toptirishimiz zarur"- degan fikr yurtimizning taqdiriga befarq bo'lmagan har bir o'zbek farzandi uchun hayotiy shior bo'lishi kerak. [1] Biz yuqorida ta'kidlab o'tgan - yoshlarning ongini, qalbi va e'tiqodini zabt etishga qaratilgan tahdidlarga qarshi kurashishda ularning ma'naviy-axloqiy madaniyati yetarlicha qalqon bo'la oladi. Shu o'rinda buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdurauf Fitratning quyidagi so'zlari yuqoridagi fikrlarimizni yaqqol tasdiqlaydi: "Bu dunyo kurash maydonidir. Sog'lom tan, o'tkir aql va yaxshi axloq bu maydon qurolidir". Hayotda kasblar ko'p, sohalar xilma-xil, shunga yarasha talablar ham benihoya. Demak, har bir soha o'z mutaxassisiga, qobiliyatli, tafakkuri keng, yuksak e'tiqodli, ma'naviy-axloqiy yetuk sohiblariga ehtiyoj sezadi. Shuning uchun ham o'quvchi-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi

yurtimizda olib borilayotgan islohotlar, ta'lim sohasidagi hujjatlarning eng yuqori bosqichini egallab turibdi.

Tadqiqot ob'ekti: sifatida oliy ta'lim muassasalari talabalari tanlab olindi.

Qo'llanilgan metodlar: Tadqiqot jarayonida kuzatish, taqqoslash, analiz, sintez kabi metodlardan foydalanildi. Har bir tadqiqotning olib borilishida, metodikaning yaratilishida metodlarning o'rni va ahamiyati katta. Metodlar tadqiqot ishining samarali va muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi, shu sababli ham, talabalarda axloqiy madaniyatni shakllantirishda yuqoridagi metodlardan o'rinli foydalanildi.

Muhokama va natijalar: Har qanday inson u qaysi kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar, o'z ma'naviy qiyofasini mukammal kasbiy bilimlari va o'zidagi go'zal fazilatlar bilan ziynatlamog'i lozim. Bu yo'lda u ma'naviy-axloqiy madaniyatning asl negizini va uning ahamiyatini anglab yetishi nihoyatda muhim.

Ma'naviyat-kishining ichki dunyosi bo'lib, uning jamiyat va tabiatdagi "Men"ining ichi, obrazi, taqdiri va rolini bildiradi. Odamning ma'naviy darajasi bu-ma'lum ma'noda, insoniylik darajasi. Shundan kelib chiqib, ma'naviy-axloqiy tarbiya bu-uning shaxsiy harakatlari, intilishlari, refleksiyasini belgilovchi ichki dunyosini yaratishdir keltirishdir. Insonning mohiyati uning ma'naviyati va xulqi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham ma'naviyat va axloq doimo birga yuradi. Ma'naviyat insonning o'z maqsadlarini anglashiga, axloq ana shu maqsadlarga erishishda inson xulqi qanday bo'lishini anglashga xizmat qiladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya esa yoshlarni hayotda o'z oldiga to'g'ri, aniq, yaxshi maqsadlarni qo'yish va shu maqsadlarni amalga oshirishning go'zal xulqlarini o'rgatadi. [2] Ma'naviy –axloqiy tarbiya odob, xulq, axloq va madaniyat tushunchalarini o'ziga qamrab oladi.

Odob-inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadigan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida u qadar muhim ahamiyatga ega bo'lmaydigan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o'z ichiga oladi.

Xulq-oila, jamoa, mahalla-ko'y miqyosida ahamiyatli bo'lgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydigan yoqimli insoniy xatti-harakatlar majmui. [3]

Axloq- (arabcha-xulq-atvor ma'nosini bildiradi) ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soladigan qonun-qoidalar majmuidir. Axloq-ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloq, axloqiy me'yorlarsiz shaxsning ruhiy va jismonan yetukligining mezon bo'lgan ma'naviy kamolotga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik, dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim sanaladi. [4]

Madaniyat tushunchasi-keng ma'noda insoniyatning butun tarixiy taraqqiyot jarayonida yaratgan va yaratayotgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklarining yig'indisini ifodalaydi.

Axloqiy tarbiya- odamlarni oilada, mehnat jamoasi hamda keng jamoatchilik ichida va umuman, har joyda bo'ysunishi va o'zi bajarishi lozim bo'lgan, umumin-soniy qadriyatlarga asoslangan axloq va odob qoidalarini o'zlashtirishdir. [5]

Axloqiy tarbiyaning mazmun-mohiyati ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv dasturlari va darsliklarda o'z ifodasini topgan bo'lib, u o'quv jarayonida bevosita amalga oshiriladi. Aslida, shaxs axloqiy madaniyati quyidagicha tuzilmaga ega:

- a) Axloqiy ongning rivojlanganligi (yaxshilik, or-nomus, burch va boshqalar haqidagi axloqiy his-tuyg'u va kechinmalar, axloqiy iroda, axloqiy qadriyatlar);
- b) Axloqiy dunyoqarashning yuqoriligi (axloqiy ideallar, tamoyillar va me'yorlar, qadriyatlarga yo'nalganlik, axloqiy ehtiyojlar, maslak va e'tiqodlar);
- c) Axloqiy sifatlarning mukammalligi (insonparvarlik, insonlarga samimiyat va hurmat bilan munosabatda bo'lish, adolatlilik, vijdonlilik, to'g'rilik, halollik);
- d) Axloqiy sifatlarni yuzaga chiqarish, axloq tamoyillari va me'yorlariga rioya qilish). [6]

Ayrim professor-o'qituvchilar va tajribali pedagoglar fikrlariga asoslanib, dars jarayonida talabalarda xulq madaniyatini shakllantirishga ijobiy ta'sir etadigan vositalar sifatida quyidagilardan foydalanildi:

- Inson hissiyoti bilan bog'liq, uning idroki, tafakkuri, tasavvuri mahsuli bo'lgan madaniy estetik manbalar (adabiyotlar, tasviriy san'at asarlari, musiqa, ilm-fan, diniy manbalar);
- Illyustratsiya materiallari, xalq amaliy san'ati namunalari, miniatyuralar, milliy kiyimlar;
- Obrazli-ta'sirchan ifoda vositalari (ma'naviy me'ros haqida diafilm, kinofilm, sahna asarlari, turli ko'rsatuvlar);
- Talabalar va pedagoglar tomonidan tayyorlanadigan jadvallar, ijodiy ishlar, referat, ma'ruza, konspekt, turli poetic asarlar).

Bularning natijasida talabalarda xulq-atvor madaniyatining shakllanishida quyidagi ijobiy natijalar ko'zga tashlandi:

- ✓ Dars davomida talabaning erkinligi, mustaqilligi, faolligi oshdi;
- ✓ Talabalar jamoa fikriga tayanishga, uni hurmat qilishni o'rganadilar, o'zaro hurmat, muloqot madaniyati shakllandi;
- ✓ Talabalarda xalq pedagogikasi, hayot tajribasi asosida ko'tarib chiqilgan muammolar mohiyatini davr bilan bog'lash, atrof-muhit talabi, imkoniyati asoslarini haqqoniy baholash malakasi shakllandi;

- ✓ Talabani o'zbek xalqining ma'naviy turmush tarsi haqidagi bilim darajasi ortdi;
- ✓ Talabada o'z-o'ziga talabchanlik, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z ustida ishlash, o'zini anglashga e'tibor kuchaydi.[7]

Shuningdek, talabalar ma'naviy-axloqiy madaniyatini shakllanishiga xizmat qiluvchi bir nechta metodlar mavjud bo'lib, ulardan biri "Go'zal axloq" metodidir.

Metodning borishi: Metodda asosan 10-15 nafar talabani ishtirok etishi maqsadga muvofiq hisoblanadi (agar talabalar soni ko'p bo'lsa, ular 10-15 tadan guruhlariga bo'linishlari mumkin). Ular aylana shaklida joylashib, bir –birlarining qo'llarini mahkam tutishadi. So'ngra, 1-talaba 2-talabaga qarab, qo'lini qo'yib yubormagan holatda unda bor bo'lgan go'zal axloqiy fazilatlarni sanaydi.

Masalan: Siz samimiy, oqko'ngil, to'g'riso'z va mas'uliyatlisiz. (Agar bu fazilatlarni qaysidir holatda guvohi bo'lgan bo'lsa, o'sha holat, voqeani misol sifatida keltirishi mumkin).

2-talaba ham 3-talabaga qarab, unda bor bo'lgan yoki unda ko'rishni xohlagan axloqiy fazilatlarni sanaydi va ketma-ketlik shu tarzda davom etadi.

Masalan: Siz juda xushmuomala va mehnatsevarsiz, men sizda yana insonparvarlik va adolatlilik fazilatlarini yuqoriroq darajada bo'lishini xohlagan bo'lar edim.

Metoddan kutiladigan natijalar: Talabalarining bir-birlarining qo'llarini ushlab, aylana holatda bo'lishlari ularning ahillik, birdamlik, jamoaviy kuch kabi xislatlarni va shu jamiyatning va jamoaning a'zosi ekanliklarini, unda o'zlarining o'zni va ahamiyati borligini his qilishlariga yordam beradi. Bundan tashqari, talabalarining bir –birlariga aytayotgan fazilatlari ularda o'zlariga bo'lgan ishonch, faxr-iftixor, o'z-o'zini boshqarish, o'z ustida ishlash, o'ziga va ishiga bo'lgan mas'uliyatning oshishiga sabab bo'lishi shubhasizdir.

Zeroki, har bir metod, insonlarning u qanday kasb egasi, qaysi soha vakili bo'lishidan qat'iy nazar, ularda u yoki bu jihatning, qobiliyatning yuzaga chiqishiga hamda ish va o'qish faoliyatida samaradorlikning oshishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ma'naviy –axloqiy tarbiyaga ega bo'lgan va uning asl mazmun-mohiyatini anglab yetgan inson o'z hayot yo'lida aniq va ravon, qo'ygan maqsadlaridan og'ishmay harakat qiladi, uning hayotiy va pedagogik faoliyatida tashabbuskorlik, faollik, mehnatsevarlik, insoniylik, samimiylik, halollik va to'g'rilik kabi ezgu insoniy fazilatlar namoyon bo'ladi. Shu o'rinda buyuk allomalarimizning axloq haqidagi quyidagi fikrlarini keltirib o'tishni joiz deb bildim: "Axloqning yaxshi bo'lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga xiyonat qilmaslik- mana shu to'rt xislatni Alloh taolo senga bergan bo'lsin, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo'lsang ham, zarari

yo'qdir" (Imom Buxoriy). "Insonning qadr-qimmatini uning mol-mulki yoki ijtimoiy kelib chiqishi bilan emas, balki ma'naviy qiyofasi, axloqiy sifatлари bilan o'lchanadi" (Voiz Koshifiy).[8] Yosh avlodning bunday fazilatlar ruhida tarbiyalanishida esa bo'lajak o'qituvchi-pedagoglarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda ulardan dars jarayonini samarali va qiziqarli tashkil qilishlarida yuqorida aytib o'tilgan vositalardan foydalanishni e'tiborsiz qoldirmasliklarini tavsiya etgan bo'lar edim, negaki bu talabalarning ma'naviy-axloqiy madaniyatida o'zining ijobiy natijasini ko'rsatadi. Kelajak bunyodkorlari bo'lgan yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, ularning komil inson bo'lib voyaga yetishlarida asosiy mas'uliyatni zimmasiga olgan insonlar bo'lajak o'qituvchilar ekanligini anglagan holda, oliy ta'lim muassasalari talabalarining ma'naviy-axloqiy madaniyatiga qancha e'tibor qaratsak kam.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Taraqqiyot" ilmiy-amaliy, ma'naviy-ma'rifiy jurnali Toshkent 1-2024. "Millatni uyg'otish-uyg'onganlarning vazifasi" 25-bet
2. X.Ibraimov, M.Quronov "Umumiy pedagogika " Toshkent-Sahhof nashriyoti-2023. 186-bet
3. <https://www.sammuslim.uz>
4. B.X.Xodjayev "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" Toshkent-Sano-standart nashriyoti-2017. 154-bet
5. M.Hamidova "Ma'naviyat asoslari" Toshkent-2008 64-103-betlar
6. <https://www.researchgate.net>
7. <https://cyberleninka.ru>
8. <https://oyina.uz>